Materiallar to’plami · Conference Proceedings

TIL, TARJIMA VA TA’LIM: GLOBAL KOMMUNIKATSIYA VA RAQAMLI INNOVATSIYALAR DAVRIDA YANGI YONDASHUVLAR

03 October 2026

UDK 81

ZAMONAVIY LINGVISTIKA VA GLOBAL KOMMUNIKATSIYA

JAHON TILSHUNOSLIGIDA TARIXIY MANBALAR LINGVISTIK XUSUSIYATLARINING O‘RGANILISHI

Madina Ulug’bek qizi Tursunova*

Farg’ona davlat universiteti

✉ madinatursunova21@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada jahon tilshunosligida tarixiy manbalarning lingvistik xususiyatlarini o‘rganishning shakllanishi va taraqqiyoti, shuningdek, tarixiy matnlarni fonetik, leksik, morfologik va sintaktik jihatdan tadqiq etish masalalari yoritilgan. Unda qadimgi hind filologik an’anasi, Mahmud Koshg‘ariy tadqiqotlari, rus va Yevropa manbashunoslik maktablari hamda zamonaviy o‘zbek tilshunosligida tarixiy manbalarni lingvistik-tekstologik jihatdan o‘rganishning ilmiy ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar

tarixiy manba, tarixiy matn, lingvistik tahlil, matnshunoslik, manbashunoslik, tarixiy tilshunoslik, lingvistik xususiyatlar, fonetika, leksika, morfologiya, sintaksis.

DOI: 10.5281/zenodo.23277892

KIRISH

Tarixiy manbalarning lingvistik jihatdan o‘rganilishi tilshunoslik tarixida alohida yo‘nalish sifatida shakllangan bo‘lib, u matnshunoslik (tekstologiya) va manbashunoslik fanlari chegarasida rivojlanib kelmoqda. Manbashunoslik tarix fani sifatida o‘tmishda yaratilgan yozma yodgorliklarni manba sifatida tanqidiy o‘rgansa[1], matnshunoslik esa bunga qo‘shimcha tarzda matnning lingvistik va stilistik unsurlarini, ya’ni fonetik, leksik, morfologik va sintaktik xususiyatlarini kompleks tahlil qilish vazifasini o‘z zimmasiga oladi[2]. Har bir tarixiy manba o‘z davri tilining, imlo va uslub an’analarining o‘ziga xos ko‘zgusi bo‘lgani uchun uning tilini o‘rganish nafaqat tarixiy tilshunoslik, balki umumiy tilshunoslik nazariyasi uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Jahon tilshunosligida tarixiy manbalarning lingvistik xususiyatlarini o‘rganish an’anasi qadimgi davrlarga borib taqaladi. Qadimgi Hindistonda hind olimlari muqaddas Vedalar matnini fonetik va grammatik jihatdan tahlil qilish, unga izohli lug‘atlar tuzish orqali tilshunoslikning ilk namunalarini yaratganlar[3]. Bu tajriba shuni ko‘rsatadiki, tarixiy matn tilini tadqiq etish tilshunoslik fanining dastlabki bosqichlaridayoq uning shakllanishiga asos bo‘lgan.

Turkiy xalqlar tarixiy manbashunosligida bu boradagi ilk va eng yirik namuna Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asaridir. Olim turkiy qabila va elatlarning hududiy-geografik joylashuvi bilan bir qatorda ularning tillariga xos lingvistik xususiyatlarni ham alohida e’tiborga olib, turkiy tillarni xoqoniy (turk)

[1]Manbashunoslik – Vikipediya; shuningdek q.: Alimova D., Abduraximova N., Ahmedov B. Manbashunoslik. – Toshkent, tegishli bob.

[2]Sodiqov Q. Matnshunoslik va manbashunoslik asoslari. – Toshkent: Sharqshunoslik instituti, 2017. – B. 3–4.

[3]Tilshunoslik fani tarixi: qadimgi hind tilshunosligi. Vedalar tilining fonetik-grammatik tahlili haqida // O‘quv-uslubiy material.

va o‘g‘uz guruhlariga ajratgan, so‘zlarning fonetik-leksik farqlarini misollar bilan izohlagan[4]. Bunday tarixiy-qiyosiy yondashuv keyinchalik O‘rxun-Enasoy bitiktoshlari, “Qutadg‘u bilig”, “Muhokamat ul-lug‘atayn” kabi yodgorliklarni tilshunoslik nuqtai nazaridan tadqiq etishning nazariy negizini tashkil etdi[5].

Rus va Yevropa tilshunosligi va tarixshunosligida ham tarixiy manbalarni lingvistik-tekstologik jihatdan tahlil qilish alohida ilmiy maktab sifatida shakllangan. V.O.Klyuchevskiy o‘zining manbashunoslik kursida yozma yodgorliklarni tarixiy bilim manbai sifatida tizimli tasniflash zarurligini asoslab bergan bo‘lsa[6], L.N.Pushkarev rus yozma manbalarining turlarga bo‘linishini ishlab chiqib, har bir manba turining o‘ziga xos til va uslub xususiyatlarini belgilashga alohida e’tibor qaratgan[7]. I.D.Kovalchenko esa tarixiy manbani axborot nazariyasi nuqtai nazaridan tahlil qilib, manba tilidagi har bir lisoniy birlikning tarixiy voqelik haqidagi axborotni saqlash va uzatish vazifasini bajarishini ko‘rsatib bergan[8].

Zamonaviy o‘zbek tilshunosligida ham tarixiy manbalar tilini o‘rganish dolzarb yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Q.Sodiqov ta’kidlaganidek, qo‘lyozma manbalar bilan ishlaydigan tadqiqotchi, avvalo, manba tilining xususiyatlari, uning leksikasi va grammatik shakllarini chuqur bilishi, shuningdek, manbaning ichki (lingvistik) va tashqi (paleografik) belgilari asosida tanqidiy matn tayyorlash malakasiga ega bo‘lishi zarur[9]. Bu fikr tarixiy manbashunoslik bilan tilshunoslikning uzviy bog‘liqligini yana bir bor tasdiqlaydi: matn tilining fonetik, leksik-semantik va grammatik tahlili orqali nafaqat tilning tarixiy taraqqiyot bosqichlari, balki manbaning yaratilgan davri, hududi va hatto muallifi haqida ham xulosa chiqarish mumkin bo‘ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, jahon tilshunosligida tarixiy manbalarning lingvistik xususiyatlarini o‘rganish qadimgi hind va turkiy filologik an’analaridan tortib, zamonaviy rus va o‘zbek manbashunoslik maktablarigacha bo‘lgan uzoq va izchil taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tgan. Ushbu tadqiqotlar tarixiy manbani nafaqat voqealar solnomasi, balki tilning tarixiy taraqqiyotini aks ettiruvchi noyob lingvistik hujjat sifatida qarash zarurligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Sodiqov Q. Matnshunoslik va manbashunoslik asoslari. – Toshkent: Sharqshunoslik instituti, 2017. – B. 3–4.

[2] O‘sha manba. – B. 4.

[3] Tilshunoslik fani tarixi: qadimgi hind, grek, rim, xitoy tilshunosligi // O‘quv-uslubiy material. – Toshkent.

[4] Mahmud Koshg‘ariy. Devonu lug‘otit turk (S.M.Mutallibov tarjimasi asosida). – Toshkent, 2016.

[5] Turkiy tillar tarixini o‘rganish manbalari: O‘rxun-Enasoy yodgorliklari, “Qutadg‘u bilig”, “Muhokamat ul-lug‘atayn” // O‘quv-uslubiy material.

[6] Klyuchevskiy V.O. Rossiya tarixining manbalari // Asarlar: 9 jildda. – M., 1989.

[7] Pushkarev L.N. Rus tarixidagi rus yozma manbalarining tasnifi. – M.: Nauka, 1975.

[8] Kovalchenko I.D. Axborot ta’limoti nuqtai nazaridan tarixiy manba // SSSR tarixi. – 1982. – №3; Kovalchenko I.D. Tarixiy tadqiqot usullari. – M.: Nauka, 1987.

[9] Sodiqov Q. Matnshunoslik va manbashunoslik asoslari. – Toshkent: Sharqshunoslik instituti, 2017. – B. 3–4.

[10] Alimova D., Abduraximova N., Ahmedov B. Manbashunoslik. – Toshkent.

[4] Mahmud Koshg‘ariy. Devonu lug‘otit turk. – Toshkent, 2016. – I jild.

[5] Turkiy tillar tarixini o‘rganish manbalari (referat-ma’ruza): O‘rxun-Enasoy yodgorliklari, “Qutadg‘u bilig”, “Devonu lug‘otit turk”, “Muhokamat ul-lug‘atayn”.

[6] Klyuchevskiy V.O. Rossiya tarixining manbalari // Asarlar: 9 jildda. – M., 1989.

[7] Pushkarev L.N. Rus tarixidagi rus yozma manbalarining tasnifi. – M.: Nauka, 1975.

[8] Kovalchenko I.D. Axborot ta’limoti nuqtai nazaridan tarixiy manba // SSSR tarixi. – 1982. – №3.

[9] Sodiqov Q. Ko‘rsatilgan asar. – B. 3–4.